

Itsasoaz honaindi Txillardegi (1929-2012)

ARRIETA, Joxe Austin
Idazlea. Euskaltzain urgazlea

«Iragarle izan nahi nukeen. Baina iragarlea Itsasoaz mintzo da, eta ez lakuez eta aintzirez. Itsasoaz mintzo ez dena ez da iragarlea, eta ez ditu “mendiak lekuz aldarazten”.

Iragarlea, berriz, egiazko profeta, ez da teorema bidez mintzo, alegia bitartez baizik; eta ez ditu alegia horiek kondatzen, bizitzen eta hezuramitzen baizik. Iragarlea gugan sekula hil ez den haurrari mintzo zaio» (*Haizeaz bestaldetik*, 137. or.)

Zer da Jose Luis Alvarez Enparantza, Txillardegi? Eta «da» diot, eta ez «izan da», bizirik baitirau bere izkribuetan denontzat. Zer da?... «heren profeta heren filosofo heren olerkari», berak bere artikuluko batean (ikus *Fonfuruak*, 1971-VIII-2, *Gertakarien lekuko*, 134. or.) Nietzsche-ri buruz esandakoa berari ere eratzikiz? Beharbada. Deskribapen zehatz samarra da, hurbilpen egokia, nik uste. Egokiagoa bai behintzat beste hainbat definizio eta etiketa laudatzaille nahiz laidotzaille baino. «Heren profeta heren filosofo heren olerkari», beraz... Hots, Herensugea, gure Lurraren erraietatik sortua. Eta, kasu, Herensugeak, ez gurean ez beste hainbat mitologiatan, ez baitira ezein Munstro, Biziazen suaren ekarle eta barreatzaille baizik... Dena den, ez dut *laudatiorik* egin nahi: berak ez zukeen gogoko. Ezta erostarik ere: are gutxiago. Ez dakit, egia esan, zer esan, mintzatzeko daukadan denbora apur honetan –hamar minutu, alajaina!–. Esan nezake, adibidez, *uomo universale* bat dela Txillardegi, ez XVI. mendekoa bistan da, Errenazimenduko baikortasun eder hartatik urrun baikaude gure garai ilunotan, baina bai XX. mendearen bigarren erdikadako eta XXI.aren lehen hamarkadako euskal *uomo universal*erik esangura-

Euskera. 2012, 57, 1-2. 383-406. Bilbo
ISSN 0210-1564

tsuena, ene irudiko. Hori, ordea, nire iritzia besterik ez da: ados egon zintezkete edo ez. Gustatuko litzaidake frogatzen saiatzea, baina astirik ez noski, eta ahalmenik ere ez seguru aski. Esan nezake... Baina ez. Bera mintza bedi, bera mintza bekigu. Testu batzuk hautatu ditut Txillardegiren itsaso hondargabetik, lagin ñimiño bat, eta horixe nahi nizueke gaurkoan aurkeztu eta apurtxo bat iruzkindu. Ahurkada bat ur besterik ez izan arren –esan bezala–, ezin izango dizuet halere orain irakurri, baina hortxe izango dituzue eskura, Euskaltzaindiaren *Plazaberri* webgunean, bai beraren testuok, bai nire iruzkinok.

«Heren»tasun horren arabera sailkatu ditut pasarteok, hau da, heren profeta, heren filosofo, heren olerkari. Baina esan gabe doa ia alfer-lana dela testu biziak horrela zatitzea, horrela «vivisekzionatzea». Txillardegi osoa dago heren bakoitzean (eta ez naiz ari Hirutasun Santuaren misterioa azaldu nahian, jainkoek aparta!). Zera nahi dut adierazi, sinpleki. Idazle grina-tsuri inor izatekotan, Jose Luis dela horretan txapeldun. Bere estiloaren ezaugarriak beharbada nabariena horixe du: dena ematen duela denean. Gaia edozein delarik ere, Txillardegi osoa mintzo zaigu. Baina, musikan bezala, idazkintzan ere tonalitateak daude eta erritmoak. Eta berak oso ondo zekien hori, berekotua zeukan zeharo, aiurritz eta jardueraz. Piano-jotzaile bikaina ere bai baitzen, besteak beste, gure *uomo universale* antiguatarra. Zein tonalitate nagusi ote darabilen? Eta zein erritmo?... Musikari buruzko nire jakinduria Txirritak «Norteko perrokarrilari» buruz zeukana baino «axalagoa» da, eta ez nekike taxuz erantzuten. Baina nire inpresioa, nire irudipena, hauxe duzue: *mi bemol major* eta *molto vivace*, Chopinen *Polone-san* bezala. Beste batzuk ere badarabiltza: «maestoso» gutxi, nik uste, baina «adagio» eder askoak ere baditu... Zer diozu? «Akorde dodekafonikoak» ere bai tarteka?... Baliteke. Eta nork ez, aizu. Nork ez, bizi garen herrian bizi garela... Baina tira, huntaz, hartaz eta horretaz, berak behin eta berriro bere idazkien bukaeran esan ohi duen bezala, «*zuk duzu hitza, irakurle*»...

1. Heren Profeta

(Oharra: Jatorrizko zentzuan uler bedi, arren, «profeta» hitza. «Profemi», izan ere, «jendaurrean mintzatzea» omen da, berez. Nornahiren au-

rean, orokorki, eta agintarien aurrean, partikularzki, ausardiaz eta deblauki mintzatzea. Profeta ez da etorkizunaren igarlea, asmatzailea. Hori geroztik erantsi zaion adiera bat da.)

1.1. Gertakarien Lekuko (1. alea) (Haranburu Editorea, 1984) / *Alferrei gutun idekia* (1971-II-15)¹

«Hi ez haiz oraindik «sisteman» sartu. Zorionak! Ez zak ahantz hori lujo bat denik. Ez pentsa gero lujo apala: lujorik haundiena, hain zuzen, denbora eta astia ezin bereztea! (...) Baina irain larriagoa duk, nik uste, DENBORA ALFERRIK HONDATZEA ETA XAHUTZEA. Egunero goizeko hamaiketan ohetik jaikitzen dena, egunero arratsaldeko lauretan oraindik ere mahainetik jaiki ez dena, egunero berriketa aspergarritan denbora pasatzen duena, beharbada oso egokiro mintzo duk «sistemaz». Hik ere ederki egiten duk. Baina ni beldur egiazko langileei, egiazko zanpatuei, astia zer den jakiteko 65 urteak bete behar dituztenei, eta egiazko sozialistei, ez ote hartzaien hi «sistema» bera baino higuin garriago». (128. or.)

(Gogoan dut gaztaroan, «estudiante tunante» –marxista-leninista, prefosta– ginenean, hau irakurrita sentitu nuen zarrastada. Orain, berrirakurtzerakoan, 65 urte horietatik hain hurbil nagoelarik, irribarrea... Ez da oso ohikoa Txillardegiren izkribuetan ironia, nik uste. Normalean, zuzen esaten ditu esan beharrekoak, itzulinguru erretorikorik gabe... Eta hemen ere bai. Baina, oraingoan, adarjotze-ukitu zoragarri eta, beraz, guztiz eraginkor batez.)

1.2. Gertakarien Lekuko / *Zalantzatan dagoen apaiz horri* (1971-IX-5)

«Hots, zein da gaurko gizadiaren ihesi-nahiaren kakoa? Hemen, iruditzen zaidanez, batera letozke psikologoak eta soziologoak, literatura-joeren aztertzaileak eta zu zerori ere: ez datza kakoa mekani-

¹ Liburuaren izenburua lehenik, letra larriz; ondoren, lehen aipuan, argialetxea eta data; eta azkenik, marra zehararren eskuinera, artikulua edo atalaren izena gehi data –izanez gero–, letra etzanez.

zazio edo automazioan bertan, ez teknikaren aurrerapenetan, ez klase-banaketan eta ekonomi-desberdintasun lotsagarrietan beretan. Kakoa bizierari SENTIDURIK EZIN AURKITZEAN DATZA. (...)

Ez da egia zure mezua funtsean moral-mezu huts baten mezua denik: estoikoen moralak ez dio zorrik kristauenari gogorrez, ez zorrotzez. Zure mezuaren indarra honetan datza nik uste: gizonak barne-muinetan ENTZUN NAHI duen hizkuntza dela. (...)

Mintza zaitez zeure mintzairan, eta entzuleak ez zaizkizu faltako; Absolutu-egarria ez bait da gaur inoiz baino apalagoa. (...)

Izan zazu, hitz batez, mundutar hizkuntzei entzungor egiteko kurria. Izan zaitez ulertu-ezina.

Ala konkordismoak utz, eta uztazu dena.

Bihotzez agur t'erdi». (139.-140. or.)

(Duela 42 urte Txillardegia «agnostikoak» esana, alajaina! «*Gertakarien lekuko*»? Ez hori bakarrik: gertakarien *x*-izpidun aztertzaile zehatz sakona ere bai. Irakurri ote zuten artikulu hau, garai hartan, apaizgoa trumilka uzten ari ziren euskal intelligentsiako hainbat kidek?... Apaizgoa uzten edo, beharbada egokiago esanda, apaizgoa «trukatzen» ari zirenek?... Suposatzen dut baietz. Nik ordurako –gogoratzen naiz– «superatuta» (sic) bide neukan kristautasuna. Horregatik, beharbada, ez nintzen artikulu honetaz gogoratzen. Orain berrirakurri dudan arte. Ez dakit, ba. Gogora datozkit marxismo-leninismo-freudismo-lacanismo-levystrausismorik gotorrenetatik haurtzaroko eta lehen gaztaroko fede katoliko tradizionalera itzultzen ari diren zenbait lagun, eta ez dakit, ba, zer esan...).

1.3. *Antigua 1900* (Kutxa, 1992)

(Txillardegiren irakaspide postumo bat, niretzat, liburu hau. Argitaratu zenean, gainbegiratu besterik ez nuen egin egileak berak oparitutako alea. «Opus minus» bat iruditu zitzaidan. Bitxikeria bat edo. Zeinen oker nengoan. Zeinen itsu. Ez konturatzea ere, horratik, *Antigua* hau dela, hain zuzen ere, *Haizeaz bestaldetiken* betegintzarrea! Fantasia alegorikoaren hezuramitzea

errealitatearen printzipioan!... Ez, *Antigua* hau ez da «ecos de sociedad» bat. Ez da mikro-kuxkuxeria baten ondoriozko kronika arina. Txillardegik berre-raiki, berrikusi, berrusaindu, berbizitu egiten du obra honetan bere sorlekua, bere haurtzaroa, bere gaztaroa, bere eta bere auzotarren historia. Benetako intelektualak, zinezko artistak, egin behar duen bezala. Errealitatea atzitu, agertu, hausnartu. Eta, hartara, bere burua antzaldatu, errealitateari men eginenez. »Landa-lana» ezinbestekoa du idazleak, lekuan lekuko jendearekin hitz egitea, paper, argazki, artxibo, plano zaharrak arakatzea. Horretan ere, eredu Txillardegi: Kosmosetik Antiguako *Maritxuleg*iraino jaitsia, bere une-guneari josia. Nekez irudi hunkigarriagorik, bertaraino joan eta auzoko jauregi eder hori hondeamakinek eraitsi berria dutela egiaztatzean, Jose Luisen ondikoizko deitorea baino. Irakaspide ederra, beraz, idazle engaiatuak, konprometituak, arduratsuak, nolakoa behar duen.)

«Niretzat bederen, jator aitortzen dizuet, esperentzia harrigarria izan da liburu berezi honen prestakuntza. Behin eta berriz nabaitu baitut, eta azkarki nabaitu, neronen zimentarriak ikutzen nituela; eta nire izate osoa daldarka abiatzen zitzaidala. Hau guztia ez da batere «progre»; baina gauza ezaguna da ni beti «progre» eta «snob» guztiez trufatu naizela».

(...)

«Zehaztasunari dagokionez, azkenik, bi hitz bakarrik: artxiboetan ehunka ordu pasa arren, zalantza pilo bat daukat oraindik neure barruan. Alde batetik, artxiboetako dokumentu eta plano zaharretan, hutsegina franko aurkitzen delako, are kontraesan ugari ere. Eta bestetik, herri-oroimen delakoa motxa izanik oso, lekukoen esanak al-bait ongienik .bildurik ere, askotan egarriak gelditu garelako, eta zalantza gorrian maizegi». (11. or.)

«Goiko posta lean ikusten diren xaletak, Antiguatik at senditzen dira gaur. Zuhaitzen atzean ikusten den arbelezko teilatua, Maritxulegiri dagokio. Hots, zoritxarrez eraatxia izan den jauregi eder hori, nork joko ote zuen gaur egun Lugaritzat?» (65. or.)

«Fotoaren ezker aldean, ertzean, eta errepideaz haranzko aldean, etxe karratu dotore bat agiri, aiton- seme itxurakoa: horra hor Txillardegiri zaharra, Gaskue fameliarena (...).» (79. or.)

«Celador de arbitrios» lanposturako deialdia egin zen 1891an. Eta eztabaida piztu zen: «ezinbestezkoa al da euskaraz jakitea?».

Hona hemen bozketaren emaitzak:

«Ezinbestezkoa da»: zazpi boto Irastortza anaiak, Elortza (Matia kaleko oñatiarra ote?), Lizariturry, Iraola, Azketa eta Otero. Botoa galdu, beraz.

«Ez da ezinbestezkoa»: hamaika boto. Lasarte, Garat, Nerecán, Urkola, Bermingham, Atxa, Isla, Petirena, Samaniego ... Eta bozketeta irabazia, beraz, euskararen beharrezkotasunaren kontra.

La Unión Vascongada aldizkariak bere protesta haizatu zuen: «Si no se rectifica esta conducta –zion erdara batuaz hark ere– contra la cual protestamos con todo respeto, pero con toda energía también, entonces, más o menos tarde, llegará el momento de exclamar con desolada angustia: ‘Euskalerría eta Euskaldunak, il ziran».

Ehun urte pasa dira geroztik. Irakurleak du hitza». (93. or.)

2. Heren Filosofo

2.1. *Huntaz eta hartaz (Elkar, 1965) / Intelektualak eta ekintza-gizonak*

«Guziok ditugu, esan dut ere, gure barrenean nahasturik, oreo-pitheko bat eta aingeru bat; guziok agertu ohi gera horrengatik batako edo besteak garaiturik, aldika eskuindar eta aldika ezkertar; baina ez danok arau berean: batzuk usu eskuindar, eta bakanka ezkertar; beste batzuk bestaldera: usu ezkertar, eta bakanka eskuindar. Barka eskuindarrek: baina nere «teoria» huntan eskuindar agertzea ez da ohore bat». (41. or.)

(Liburu hau osorik da perla bat. euskara batuaren karta fundazionala, praktikan, kazetaritza sakonaren eta saiakeraren alorrean. Nire belaunaldi-koontzat ezin oinarritzkoagoa. Orduantxe ikusi eta ikasi baikeuen gehien-tsuenok gure hizkuntza gai zela edozein gaitan sakontzeko, zeinahi pentsa-

mendu moderno mamitzeko. Baina gazteek gaur egun apenas ezagutzen duten. Merezi dute, ba, tamainako plazera. Osorik irakurtzea gomendatzen diet suharki. Hona, gaur, goiko aipamen labur hori besterik ez dakart, guttiz iradokigarria eta inondik ere zaharkitu gabea iruditu baitzait. Ez garela, alegia, behin hautu bat egin eta molde horri itsatsiak behin betiko. Bai zera... Gure eguneroko jokabideak, horiek dira benetan ezker-eskuintasunaren agergerri, eta ez talde edo alderdi politiko nahiz ideologia batekiko noizbait jakin bateko atxikimendu gutxi-asko solemneki razionala... Oreopithekoaren eta aingeruaren aleazio bor-borkari aldakor-aldagarri *demoniyozkoa*, horra zer garen.)

2.2. Gertakarien lekuko / *Eztabaida zahar bat* (1969)

«Pentsamena, eman dezagun, gizonak²ekarri du; eta gizona, abereen eta tximuen eboluzioak prestatu du. Bizia, era berean, materiaren eboluzioak prestatu du anitz urteren buruan. Ez edozein materia-motak: karbonoaren inguruan sortu dira bizidunak, karbonoak oso gaitasun bereziak baititu (Kimika apur bat dakitenek ongi konprenitzen naute). Ba dakigu, ordea, karbonoa eta gainerako elemento guztiak (burdina, zufrea, nitrogenoa, eta Mendeleiev'en laukian agertzen diran guztiak) izarren barruan sortzen dirala, «nova» eta «supernova» deritzaten izarretan batez ere. Ez ahal da eboluzio-kate hori, izaki errazetatik izate zailletara hain zuzen, funtsetik beretik guttiz harrigarria?

Areago. Karbonoaren beraren izatea (gutziz txiripazko, itxuraz) ez ahal da kezka-iturri bat? Karbonorik gabe, edo karbonoa bestelakoa izan ezker, Izadi osoa (ez gure mundu hau, gaur, soilki) guttiz itsu izango zitzakean betirako: bizirik gabea, guttiz bere buruan bildua, guttiz gorra, guttiz bere buruarentzako mutua, guttiz hetsia barrurako eta kanporako. Zergatik bestelakoa gertatu? Mentura hutsez?

² «Gizon» darabil Txillardegik beti urte haietako testuetan. Informatikoki, oso erraza litzateke «bilatu eta ordeztu» tresnaren bidez, «gizon» guztiak «gizaki» bihurtzea. Baina iruzurra litzateke, Txillardegik inola ere onartuko ez lidakeena. Azken urteotako izkribuetan, berriz, «gizaki» darabil gehienetan, baina baita «gizon»ari atxikitzen ere, hurrengo aipamenean bertan ikusiko dugunez.

Asma ditezkean leizazulorik sakonenak sortzen dira nun-nahi.

Erlijioa (gainerako guzia bezelaxe) gizona zanpatzeko erabilli dute zapaltzailleek betidanik. Zalantzarik ez. Gaurtxe ere gauza bera da. Hori ote da dana, ordea?

Ez nik uste. Misterioaren illunpeak trinkoegi zaizkit». (55. or.)

(Nolako umiltasuna, nolako gizatasuna... Gauza bat baita gizabanakoon arimaren hilezkortasunean edota giza kulturek menderik mende zeinek bere erara moldaturiko Jainko Antropomorfo batean ez sinestea, eta beste bat, oso bestelakoa, Misterioari ezikusiarena eta entzungor egitea. Txillardegik ez dio sekula ixkin egin zalantza guztien Oinarrizko Zalantzari. Aurrez aurre begiratu dio beti, dar-dar sakonean, Kosmosaren eta Kaosaren Enigma Handiari: izarretan, eta bere baitan. Konstante bat da, Txillardegiren obra osoan barrena, erlijiozko edo filosofia sakonezko kezka, kezka nagusia, eki-din-ezina. *Huntaz eta hartaz* aspaldikotik «*Horretaz*» artemeingoraino, zirkulua behin eta berriro marrartzuz baina inoiz itxi gabe, arazoa behin betiko ebatzitzat inoiz eman gabe.)

2.3. *Horretaz (Zazpi saiakera labur). (2007) / Gure galaxian barrena*

«Urtarrilean zerurantz abiatu den “New Horizons” zunda omen da orain artean jaurtiki den azkarrena: 58.000 kilometro orduko abiatzerakoan.

Hori dela-eta, 9 ordu besterik ez du zundak beharko Ilargiaren orbitaraino heltzeko, eta 13 hilabete bakarrik Jupiterreneraino.

Zenbat denbora behar luke, hala ere, Alpha Centaurira joateko?

Berriro zatiketa ximple batez irakurleak egiazta dezakeenez: 63.460 urte behar lituzke. Zitzu bizi horretan 63.460 urte behar izarrik hurbilenera iristeko!

Nekez suma daiteke gizakiak Eguzki Sistematik at irteteko sekula aukerarik izango duenik. Eskala kontua da.

Zinez: Kosmosa handiegia da. Izarrak urrunegi daude.

Eta gizona hutsalegi da, eta igarokorregi espazio horietan mugitzeko». (165.-166. or.)

2.4. **Horretaz / Gure galaxietan barrena:**

«(...)Supernovak eta Quasarrak dira gure Kosmosaren irudirik aproposena.

Dena lehertzen ari, dena gehiegikeriaz mamitzen; baina bortizkeria ikaragarrietatik aurrera (eta ez bestela) sortu da, eta sortzen, Karbonoa, Oxigenoa, Nitrogenoa, bizia, eta gu garen kontzientzia ere bai. Giza asmamena aise gainditzen duten munstrokeria sinesgaitzetatik haratago gaude gu.

Leherketa sail ikaragarri horien ondokoak gara». (217. or.)

(Astronomiaz, fisika kuantikoaz, erlatibitateaz, eta zientziaren beste hainbat eta hainbat diziplinaz deus ere ez dakigunok Txillardegirengandik zenbat ikasi dugun ez da hitz bitan esateko modukoa. Euskararenean ez ezik, beste hainbat alorretan ere, zenbat zor diogun haren ahalmen pedagogiko bikainari...)

2.5. **Kosmodromo (Haranburu Editorea, 1984) / Kosmodromo (1969)**

(Txillardegiren ipuin onena deritzot honako honi. Huxley eta Ionesco, biak –gutxienez– datozkit gogora berau berrirakurtzerakoan. Zientzia-fikzioziorik petoenaren, existentzialismorik peituenaren, eta absurdoaren teatrozik okituenaren aztarrenak nabarmen, nire ustez, nahasketa lehergarrian.)

«Ez ditut jende hauek ulertzen –pentsatu zuen CPZ-3721 hiritarak–. Estatistikek erakusten dutenez, bidaztien arteko %97,6-ak, asper-asper eginda hiltzen dira bidaian bertan. Gelditzen diren %2,4 horietan, berriz, denak hiltzen dira, jakina; eta asperkuntzaz hiltzen; baina hauek helburutzat hartutako planetaren gainaldean bederen. Hortaz, hemen bertan nork bere buruaz beste egitea hobe». (69. or.)

(...)

- Gorroto zaituztet –esan zuen orduan CPZ-3721-ek.
- Hobekixe goazik horrela –entzun-erazi zion taldekoren batek–. Dagoen guztia gorratatu behar duk, denarekiko goragalea senditu, Kondairan barrena inoxoek ilaran asmatu dituzten askabide guztietatik at egon. Zer deritzok honi guztiari?
- Deus ez.
- Txit ongi erantzuna.
- Den-dena mespretxatzen diat osoki, eta ez diat sinisten ezta neronen sineskaiztasun horretan ere. Neure burua mespretxatzen diat, baina grinarik edo herrarik gabe mespretxatzen.
- Ongi duk. Horretara bada, gurekin etor haiteke». (73. or.) (...)

Manifestariet, binaka sailkaturik, bi ilara eratu zituzten; kilometrotan barrena ikus zitezkeen bi ilara luze. Eta gazte eder haiek, biko-teka besarkaturik, nahiz erotismorik batere gabe, malkorrean behera amildu zuten beren burua». (74. or.)

2.6. Bertrand Russellen azken iritziak (*Herri Gogoa*, 1970)

(Ez, baina! Baldinbaitere... Ezaba dezagun gogoaren ezpainetatik *Kosmodromoren* absurdotasun latzak eragin digun irribarre mikatza. Txillardegik ez da hori. Fikziozko proiekzioa da, *ad absurdum* hipotesi bat, hain oker ere. Txillardegik beste honako hau da: giza duintasunaren fededuna, kosta ahala kosta. Gizateriak badu bere burua salbatzeko ahalmena –nahi badu–. Zuzentasunean eta elkartasunean bizitzeko eta, beraz, zoriontsu izateko aski den adinako argitasunaren jabe baikara Kosmosaren ausazko nahiz ez-ausazko sorkari herbalok. Herbal bai, baina herbaltasunaren jakitun izaki, hain zuzen ere... Entzun dezagun Bertrand Russell, Txillardegik gehien estimatzen zuen intelektuala, Txillardegik berak (*Eiharalar* izengoitiz) gure hizkuntzara ekarria:)

«G. Zein da biharko gizadiari utzi nahiko zeniokan mezua?

R.-Gizonak sekulan izan ez dituen ahalmenak dituzue zuen eskuetan. Ongi egiteko ala kalte egiteko erabil ditzakezute. Gizon guztiak biltzen dituen familia-loturaz ohartzen bazarete, denak batera zoriontsu ala denak batera zoritxarreko izan gaitezkeala ulertzen badu-

zue, on egiteko erabiliko dituzue. Herri xehearen miseriaren lepora banaka batzuk bizi ziren garaia joana da. Akabo da. Jendeak ez du aurrerakoan burua makurtuko. Zorionsu izan nahi baduzu, hauzokoaren zoriona ere onhartu eta aitortu beharko duzu. Hezkera argi batek gizonaren izaera zabalduko duela uste dut eta besteren zorionean ikusiko du naturalki berera iristeko baldintza. Ikuspen batean bezela agertzen zait batzutan, izaki libro erne eta azkarrez osatutako soziedade bat, batek bestea zanpatzen ez duen bat. Gizon ernairen mundu bat, taldeko helburuak beren partikularren gainetik bultzatzen dituztenak; gizadien adimen eta asmamenaren fruitua izan ditekian lan ederrari bultzaka indar guziak batera; gizonen borondatea hau izanez geroz, honelako mundu bat egin ditek. **Eta noizbait badadi, noizbait izatera hel badadi**, mundu loriatsu, diztiranteago, zorionetan asmamenean eta emoziotan ugariago izango da, orain arte ezagutu diren mundu guziak baino». (107. or.)

(Oharra: Neuk nabarmenduak dira letra lodiz bi baldintza-perpau horiek, bi **badadi** horiek. Izan ere... galdua da gudu hori, Jose Luisek, eta beste euskaltzale bakan batzuek, hori hala gerta ez zedin ahalegin guziak egin badituzte ere. Galdua, alegia, gure hizkuntzan, potentzialtasuna eta irrealtasuna bereizteko ahalmena. Gaur ia denok –lapurtar, baxenabartar edo xiberutar ez garenok bederen– «noizbait izatera helduko balitz» esango genuke. Hots, baldintza irreal erabiliz, berez: gerta daitekeenik, edo gerta litekeenik, sinesten ez dugun hipotesi batez mintzo. Akabo: irentsiak dituzte dagoeneko Balitzek eta Baluk gure ametsak oro. Hilik dautza euskararen hil-herrian Badadi-Baledi eta Badeza-Baleza senide bikiak, esperantzaren mezulariak. Baina Txillardegik ez du etsitzen, jarkitzen zaio, ihardukitzen dio: mundu hori Badatekeela diosku, Badaitekeelako. Eta hala izan dadin borroka bagintez, Badatela... Aditz-altxor aberatsegia ote darabilen, eta arkaikoezia agian, horixe nire susmoa, ondikotz...)

3. Heren Olerkari

(Poeta al da Txillardegi? Hala zeritzon Arestik. Eta ni neu ere ados nago. Ez du poema-libururik argitaratu. Poesia generoaren kanonak eta konbentzioak ez ditu inoiz bete. Eta bere ekoizpen osoa, ikusten ari garenez, pro-

sazkoa du. Zer da, baina, *Haizeaz bestaldetik?* Prosa, noski, erantzungo zait. Bai, halaxe da, poema-lerro labur batzuk tartekaturik, baina prosa, ia erabat. Zer-nolako prosa, ordea?... Hortxe dago auziaren mamia. Nabaria baita, nire ustez, «prosa poetikoa» deitu ohi den genero hibrido horren araberako testu bat dugula begien bistan. Eta?... Apustu zailak izaten direla beti hala-koak. Oso zailak. Zailegiak, apika. Poesia inkontzientearen hizkuntza da, «*l'instance du désir*» (Lacan) metafora eta metonimia bidez gorpuztua eta testura nola edo hala azaleratua –kataklismo gisa normalean, Richter eskalako «goien gradora»–. Bere narratibitate-ildo propioa du poesiak: ildo hautsia gehienbat, ezinbestean, poesia modernoan. Alegoria Handi eta Osoen garaiak –Dante, esate baterako– aspaldi iraganak baitira. Nekez ezkon daiteke gaur egungo poesiaren diskurtsoa diskurtso razional baten hurrenkera-rekin; eta nobelak halakoa behar du, bizkar-hezur razionala, logikoa...

Dena dela –ur handiegiak baitira hauek paragrafo pare batean egosiak izateko–: nobela alegorikoa izan nahiz alegoria nobelatua izan, poesia ere bada *Haizeaz bestaldetik*, nire ustez. Poesiaren baldintza oinarrikoena, inportanteena, *sine qua non*-ena, betetzen duelako: bere inkontzientearekin kontaktuan dihardu etengabe idazleak, eta bere gatazka horren lekuko eta partaide egiten gaitu. Txillardegiren literatur obrarik ederrena da, ene irudiko –saiakeraz aparte–. Zaratustraren oihartzuna antzeman diote zenbaitetek. Niri ere hala iruditzen zait zenbait erregistrotan. Baina bestelako batzuk ere baditu. A-topiak (Monastegia, adibidez) *topos* guztiz konkretu eta identifikagarri bihurtzen zaizkigu narrazioa aurreratu ahala (Soustons, Txubilo, Muitza...). Amets-airezko utopia alegorikoa, apur-apurka edo are bat-batean ere –gure galaxia bazterreko Zulo Beltzen baten barrunbean behera amilarazia bailitzan–, geografia ezagunera, une-gune zehatzetara, eta batez ere haurtzaroko episodio autobiografiko jakinetara antzaldaturik ikusten dugu. Stanley Kubrick-en *2001, Espazioko Odisea bat* ekarri izan dit niri gogora, behin baino gehiagotan, liburu honek. Baita Ridley Scott-en *Blade Runner* ere. Edo F.J. Schaffner-en *Tximinoen Planeta*, edo... Luza genezake, beharbada, antzekotasunen zerrenda. Baina horrek ez gintuzke, kasurik onenean, hurbildu baino egingo Txillardegiren obra ezin originalago honetara, hau da, horko protagonistak –lehen pertsonan mintzo zaigun «gorputz astral» moduko horrek– azaltzen digun bidaia *post-iniziatiko* horretara, ze-

na, definizio ustezko esaldi orokorregi orok duen errore-marjina asumituz, «Itsasotik Itsasora Lakuan³ barna» deitzera ausartuko bainintzateke.

Baina aski bedi aurkezpenez. Irakur ditzagun zenbait pasarte. Oraingoan ere, beti bezala, «irakurleok baitugu hitza»... Itsasoarekiko eta Labarreko Txillardegiren betidaniko liluraren adierazgarri, 1969ko erreportaje-artikulu batetikako testu bat, lehenik; eta ondoren, gainerako guztiak, *Haizeaz bestaldetikakoak*).

3.1. Gertakarien lekuko / Noruega'ko «supermarket» batzuk gainbehera (1969)

«Inoiz ez dut nere burua apalago eta ezteusago ikusi, eta Izadiaren edertasun kupidagabea nabarmenago eta gaitzago. Uxolak ehunka metrotan behera, arkaitz gogorak zut mila metrotako paretak osatuz, kresal usaina ezin sarkorrago aidean, itsas-gain geldia hura ispillu baten pareko, ontzi zuribeltz hura fiordo-beso meharrean barrena urruntzen ari, goi eskerga guzietan elurra zuri-zuri; eta isiltasun giro hura urratuz, urrutiko uxolen zurrumurru jarraikian eten gabe ari, anitz antxeta eta kaiuren oihua ... Gustave Doré'ren marrazkiek han dukete iturburua; eta horrengatik izan ziran Dante'ren dina». (119. or.)

3.2. *Haizeaz bestaldetik* (Itxaropena, 1979)

«Eta belauniko jarri nintzen; eta adrilu-puska koskor batez nekez idatziz, letra handitan, eta monastegiko norbaitek noizpait irakurriko ote zuen esperantza itsuan, hauxe izkiriatu nuen zazpi harlosa zabaluz luzeran:

– «Gezurra dio Itsasoak. Lakua mintzo zaigu egiazki». (99. or.)

(...)

«Beherean, berriz, eta inguruko harresi apalaren gainera ageri, Itsasoa zetzan ilunean; eta isilean olatu urrunak entzuten, bake ha-

³ Erran gabe doa, kasu honetan, «Aintzira» dela «Lakua», ezen ez Gasteizko toponimoa.

rriгарrian. Eta beheretik gora hedatzen zen ubanare⁴ usaina aditu nuen, kresalarekin nahasia, eta ene hotzikara hartan sarkorregi. Goiz egurats epeleko bakardadean, giza-hats lasaia zirudien uhinen etorrera taigabeak... Bareegia agian.

Eta joandako urteen urruti-min garratza, sekula baino bortizkiago senditu nuen». (101. or.)

(...)

«Han zegoen Itsasoa, ordea, bere hartan: ahazkaitz, ahantzezin ... baina ahazkor! Hura garaile sendo bakarra! Giza-patu ilararen lekuko tinko, lekuko iraunkor, lekuko ezinago doilor eta gupidagabe.

Itsasoa: zabalegi, bareegi, baztergabeegi ...

Eta haizeaz bestaldetikako mezuaz oroitu nintzen:

– Itsasoari zegokiok Itsasoa. Hire Aberria lakua duk». (177. or.)

(...)

Eta aldizka kulunkatzen ziren pinu-adaburuen artetik, eta etengabe zirkulu zabalak eginez zeharkatzen zuten antxeten atzetik, nik, haizeaz bestaldetik etorria naizen bidari honek, egin nezakeen hobetik larriena egin nuen; eta, aurrez aurre, eta lurrik ez ikusteko eran, Itsasora begiratu nuen:

– Hi bai! –esan nuen ozenki– Hi haiz berbera! Hi gotor bakarra!

Ene Aberria.. Itsasoa da!» (224. or.)

4. Osorik euskarari

Hemen bai ez dagoela «Herenik». Osotasuna baizik. Txillardegiren euskalduntasunari, euskara-zaletasunari, euskara-maitasunari, euskararekiko duen psikosomatizazioari buruz, izan ere, zer demontre esango dut nik, ba, zuek denok nik bezalaxe edo nik baino hobeto dagoeneko ez dakizuenik? ... » Osorik euskarari» deitu diot atal honi, neurri batean behintzat, aurreko atalaren izen-

⁴ «Ubanare» *alga* omen da. Begiratu behar izan dut *Orotarikoan*...

buruarekin –«Heren olerkari» – errimatzen duelako. Baina, errimak errima, errimeago arrima nadin muinera. «Osorik euskarari emana», esan nahi dut... Hain zuzen ere, iruditzen zait, Txillardegiri buruz ari garela, gure hizkuntzak dituen atzizki morfematiko eta lexematiko guztiak erantsi beharko genizkiokeela «euskara» erroari eta Txillardegiren beraren izena ardatz harturik egundoko sintagmarik trinkoenak eratu. *Euskararen Txillardegi, Euskararentzako Txillardegia, Euskarazko Txillardegia, Euskaratiko Txillardegia, Euskararainoko Txillardegia*... gure deklinabide-kasu guztiak esleituz alegia... baita «*Euskararenganainokoa*» ere halakorik balego... Eta *-kor*, eta *-zale*, eta *-dun*, eta *-zain*, eta gainerako lexemekin ere berdin jokatu. Jose Luis Alvarez Enparantza, joan deneko berrogeita hamar urte honetan, gure «buditelé»-rik handiena izan baita, nire iritiz. «Buditelé», bai, txekieraz esanda (informazio hau berau ere berari zor, noski): «argitzaile» esan nahi omen du Pragako hizkuntzan hitz horrek, eta hala deitzen omen zitzaien XIX. mendearen bukaeran eta XX.aren hasieran hango hizkuntzalari, irakasle, artista, eragile eta idazle abertzale arduratsuei, alemaniar hizkuntza itzaltsu eta larderiatsuari aurre eginez, beren nazio-hizkuntza txirotua eta baztertua berpiztu zutenei. «Argitzailea», beraz, Txillardegia... Bai corpusean bai estatusen. Bai ikerkuntzan, bai hedapenean. Bizi osoa euskarari emana.

Baina stop. Lehen ere esan dut: *laudatiorik* ez. Artobero usainezko «ohoratoria»k ez zituen Jose Luisek batere gogoko. Beraz, hemen ere, bera mintza ledin nahi nuke. Beraren testu batzuk hautatu, beroriek denon hausnargai aurkeztu, eta kitto. Hainbeste dira, ordea, hainbeste... Ezinezkoa da. Neurri hauetako lan batean behintzat. Ikastaro oso bat beharko genuke Txillardegik euskarari eginiko ekarpen teoriko eta praktikoko guztiak gaingiroki –eta «gaingiroki» bakarrik– begitatzten hasteko. Orri-barreneko oharretan paratu ditut, halere, hementxe, hiruzpalau testu, Txillardegiren bai «Iker»⁵ izariaren

⁵ – Hona hemen, adibidez, azentuari buruzko bere ondorio ezagunenatariko bat:

- «Euskal azentuaren kokagune nagusia (+2) da. Azentua eskuin aldera eramateko joera berria (Ekialdeko zenbait euskalkitan, eta erdal-euskaldun-berriengan oso azkarra), interferentzia hutsa da. Eta gaztelaniaz nagusi den (-2) eta fransesez (-1) egiteko joera, erabat dago euskal [+2] kokagunearekin kontrajarria» (*Lingua Navarrorum*, Egin-Euskal Gaiak, 1996) (24. or.) (Ahoska dezagun «Txillárdegi», beraz, eta ez «Txillardégi» paroxitona, edo «Txillardegí» oxitona, non eta xiberutarrak ez garen).

bai «Jagon»⁶ izariaren agergarri, gero norberak, astirik duenean, irakurri ahal izan ditzan. Eta noan harira. Proposamen bat egin nahi bainuke. Eta proposamen hori Euskaltzaindiari, Unibertsitateari, Jaurilaritzari, Aldun-

– Eta hona hemen, halaber, Txillardegiren iker-eremu zabalaren adierazgarri –hizkuntzalaritza konparatibo-genealogista ere landu baitu, euskararen sinkronia segmental eta suprasegmentala eta testuen bidezko diakronia historikoa ez ezik–, beste zertzelada bakan batzuk, ikertzaile orok informazioa ematerakoan eduki beharreko jakinduria handiaren eta hipotesiak formulatzerakoan atxiki beharreko jarrera apalaren eredu, nire ustez:

- «oraino beste arazo bat: ergatiboa galdu egin daitekeela hizkuntza batean mendeetan barrena. Pamir-ko «burushaski» bitxiak berriki galdu bide du ergatiboa». (*ibidem*, 34. or.) (*Zaldiero* artistak baluke bazkarik hemen bere biñeta zorrotz atseginetarako...)
- «Deiktikoetan agertzen diren leherkari horiek (-gau, -goi, -gura) ez dituzte gainerako /g/ kontsonanteen bidea segitzen; ez dira gor baten eskuinean gortzen. (...) ez dira mota bereko leherkariak. Ez ote ziren, jatorrian, bederen, leherkari glotalaireak edo izan? Nire iradokizun ausart bat besterik ez da.

«Balizko olea» da hau oraingoz; eta okerra baldin bada, «enea da falta, eta ez euskararena» (...) baina honelako zerbait egia balitz, Bouda-ri, Lafon-i eta Dumézil-i eman beharko genieke arrazoiak; eta gure senitartekoak Kaukasian bilatu.

Mitxelenak ere «protovasco»arentzat postulatu zituen leherkari (eta ez-leherkariak bakarrik, korrelazio orokorra postulatu baitzuen) *fortis vs lenis* zerrenda bikuna, baietsirik gertatuko litzateke; eta leherkariaren alorrean kaukasiar hizkuntzen hirukuntasun eskuarretik hurbil genuke euskara (...) nik neuk, egia aitortzeko, eta frogabide zientifikorik oraindik esku-arteaz ez badaukagu ere, Kaukaso aldera begiratuko nuke. Edo inguru haietara bederen.

Pamir eskualdeko burushaski-erak ere, arreta osoa merezi luke; puntu fonologiko askotan euskararen senide estu agertzen delako.

Euskaraz bezala, Kaukasoko hizkuntza askotan, azentu nagusia ezkerreko lehenengo silabetan agertzen bide da: lehenengoan maiz (georgiera, archi, bats, txetxeniera); eta beste batzuetan ezkerretik bigarrenean: tsaxur-eran, adibidez.

Azkeneko datu batzuen arabera, bestalde (ikus M. Haspelmath, *Language* 72 (1996), 127. or.), zenbait hizkuntza kaukasikotan, doinu-azentua dagoela dirudi; Hualdek eta Gamindek Bizkaiko itsasertean aurkitu dutenaren antzekoa.

Iradokizunak besterik ez dira oraingoz. Noski!». (*Ibidem*, 74.-75. or.)

⁶ Txillardegi soziolinguistaren laburpen moduko ondorio hauek, nire ustez, balio guztiz argigarria eta erabakigarria dute, metodologia erabat zientifiko batean funtsaturik daudelako:

«Hamaika erabilpen-neurketa eta kalkulaketa zehatzen ondorioz, puntu hauek azpimarratu behar dira:
1. Ez dela egia euskaldun elebidunen axolakabekeriarengatik euskara galtzen denik, eta erdara hautatzen. Euskaldun elebidunen leialtasuna (euskararekiko, jakina) oso handia da, oro har. Euskararen erabilpen murriztaren gakoak elebidunen ahulezian bilatzea, errakuntza borobila da.

diari, Udalari eta legokiekeen instantzia guztiei helarazi: «Txillardegi Katedra» edo «Txillardegi Ikerkuntza Gunea» edo, sinpleki, «Txillardegi Enea» deituko litzatekeen proiektu bat diseinatzea, antolatzea, egikaritzea. Ikerketa-lerro bat, Unibertsitateko edo beste zeinahi esparrutako ikertzaile gazteentzako edo ez hain gazteentzako beka-sistema batez hornitua. Eta leku bat, leku fisiko bat, interpretazio-zentro moduko bat, Txillardegiren obrak, eta berak jorratutako gaien inguruko oinarritzko bibliografia, bilduko lituzkeena, liburu nahiz aldizkari nahiz web nahiz bideo nahiz audio, zeinahi euskarritan. Datu-base egoki batean oinarriturik, noski: oso baliagarria da, alde horretatik, dudarik gabe, 2005. urtean, Euskaltzaindiak eta EHUK elkarlanean argitaratzen duten IKER bildumaren 17. ale hartan, «Txillardegiri omenaldia» deiturikoan, ageri den zerrenda sailkatua, Pilartxo Etxeberrriak eta Henrike Knörr zenak egina eta gaur egun Euskaltzaindiaren webgunean edonoren esku dagoena (1.000 itemetik gora: bada zerbait!). Hauxe duzue, beraz, nire proposamena. Hori bai,

-
2. Erdara mintzabide hautatzen den asko eta askotan, solaskide erdaldun elebkarren ezintasunean bilatu behar da hautuaren giltzarria. Problema nagusia ez dira euskaldunak, erdaldun elebkarren beharketa etengabea baizik.
 3. Esan ohi denaren aurka berriro ere, kale-neurketetan aurkitu dugun erabilpen-tasa enpirikoa, bertago egoten dela, normalean, ezaguera maila horretan lor genezakeen maximotik, minimotik baino.
 4. Euskararen kontzientzia eta euskara berreskuratzeko tirria, askoz ere azkarragoak direla euskaldunak gutxiengoa diren herrietan (Lizarran, eman dezagun; edo Laudion, Portugaleten), euskaldunak gehiengoa diren herrietan baino.
 5. Bai euskararekiko leialtasunaren neurketetan, eta bai gizarterakuntza-tasa-renean ere, elebidunak euskaltzaleago agertzen direla (praxi linguistikoa), uste genuena baino. Eta, bide beretik, nabarmen dago anisotropiaren hazkundera, eta hau «trinkotzearen» adierazlea da (Txepetxen hizkera erabiltzekotan) «*Ibidem*, 98.-99. or.)
- Argigarria oso, halaber, erdarazko bere aspaldiko artikuluko batean, Txillardegik egindako diagnostiko hotz hau:
- «Al existir en una comunidad una mayoría de monolingües y sólo una minoría de bilingües, con una lengua común (situación que ha conocido Irlanda, con pérdida prácticamente ineluctable del gaélico), la resistencia objetiva, que proviene siempre de los monolingües, es elemento claramente preponderante frente a los factores voluntaristas de la minoría bilingüe. Más aún cuando la lengua minoritaria carece de función social. Es así evidente que, salvo inversión radical de los factores existentes, la lengua vasca está condenada a muerte y puede derrumbarse bruscamente en cualquier momento». (ikus *Euskararen aldeko borrokan*, Elkar, 2004) (243.-244. or.)

mesede pertsonal bat eskatu nahi nizueke: ez enkargatu niri, faborez, proiektu horren «bideragarritasun-txostena» erredaktatzea, zehaztapen tekniko-ekonomikoekin-eta, ze... desastre hutsa bainaiz horrelakoetarako. Baina badira, horixe badirela, euskaltzaleon munduan, makina bat pertsona prestu eta jakintsu, lan hori primeran egin lezaketenak. Merezi luke Txillardegik, gure Euskara-Zain Osoak. Omenaldirik onena horixe irudituko litzaioke, ziur naiz: euskararen meatzean berak zabaldutako edo sakondutako zainetan, galerietan, aurrera segitzeko animobideak eta baliabideak eskaintzea euskaltzale gazteei. Bego esana, beraz.

Eta beste zerbait ere nahi nuke erantsi. Ahoskatu berri dudana «Euskara-Zain Osoa» izen-sintagma entzunez, denok igarriko zenioten bezala. (Barka: «denok igarria diokezuen bezala»... Txillardegik ez zukeen sekula «denok igarriko zenioten bezala» esango: «*Hori espainolaren kalko hutsa duk!*»- kargu hartuko zidakeen berehala). Itzulgingururik ez, baina; esan dezadan garbi. Uste dut badela garaia Euskaltzaindiak Txillardegirekin eta *viceversa* izandako tirabira mingarrien zauria behar bezala sendatu eta ixteko. «*Hala egin badezagu, ohoratu GIRATE*» (Etxeparek esana, eta Larresoro-Txillardegik, nola ez, jaso). Ez dago zertan ezer gesaldu, epeldu, txepeldu. Errealitatea eztkeriazko onkotekeriaz estaltzea ere ez da soluzioa, badakit. Gertakariak oroitzeko eskubidea dugu denok –denon oroimena mugatua eta betiere selektiboa dela apalki aitortuz ahal dela, hori bai–, eta denok dugu nork geure iritzia eusteko eskubide osoa. Baina hori gaingitu beharra dago. Arazo honetan, eta beste hainbatetan. Txillardegi sumendi bat zen, badakigu. *Uomo universale* gehientsuenak bezalaxe. Jenioak jeniotsuak izan ohi baitira. Eta jenio ez garenok ere bai, ala ez?... Gurea bezalako herri «ixurbatu» batean (Gandiagaren hitza erabiliz), harritzekoa al da denok ere, maiz nahiz bakan, erupziotan lehertzea? «*Bekatutik libre dagokeenak jaurti beza lehen harria*» esango nuke, agnostiko bati esaldi sakratu bat aipatzea zilegi badakio. Zer egin gure hizkuntzaren hondamendiaren aurrean, mendetan barrena pairatu dugun higadura gupidagabearen eta frankismoaren garaiko itoaldi sistematikoan ia azken hutsa ere ebatsi zigunaren aurrean?... Gure hizkuntzaren hil hurran-egoerak ez al zuen behar erupziorik, inarrosaldirik, astindurik? Gure gurgil kirrinkaridun orgako idi erasanok

(euskaldun guzti-guztiok, alegia) ez al genuen behar Jose Luis bezalako itaurlarien eupadarik, bultzadarik, eta are akuiladarik ere? Ni baiezkoan nago, ba. Eta zinez diot: «*benedika fortuna*» (hau ere Etxepare dixit) Jose Luis bezalako Herensugeek gure etsimenduzko lozorrotik iratzarri gintuztelako. Beharrik. Bereiz ditzagun, otoi, zahia eta bihia, lastoa eta garaia. «Asmoz eta Jakitez», hain zuzen ere.

(Eta, pena handiz, hurrengo pasarteok ere bazter batera laga beharko, orain irakurri gabetanik. Ez, ez da –ez dut uste behinik behin– «autozentsura» ez-kontzientea ez inkontzientea, denbora-mugaren tiraniaren ondorio baizik. Ez daukat astirik Txillardegiren ideia politikoen –*stricto sensu*– *ma-remagnumean* barneratzeko. Baina hementxe dituzue, nahi duzuenean irakurgai, idatzi ditudan oharrok. Txillardegiren erhiari baino, Txillardegiren erhi horrek seinalatzen duen ilargiari begira daude idatziak, asmoz behintzat. Lastima zera, 1978. urtean, Bergarako Biltzarrean, kontsonanteen ondorengo «*h*-aspirazio» guztiak ezabatzea erabaki zenuenez geroztik, o Euskaltzaindia estimatu horrek, erhiak oro eritu zaizkigula. Ondikotz. Hatz-hamar, hatz-apar, behatz-topa, bihurtu zaizkigu, helas, erhi lirainok. Baina inork ez du horren errurik. Edo ez, barka: denok dugu erru hainbanako bana. Nire ustez, erran gabe doa...)

Zeren, besteak beste, esadazue, arren... Galdu al du batere gaurkotasunik, zuen iritziz, Txillardegik 1958. urtean –pentsa noiz!–, bere «Batasunerako bidea» izeneko txosten kartsu bezain arrazoitsu hartan, zioenak, honako honek (jatorrizko ortografia errespetatuz dakardanak)?:

«Eta ez esan gure arteko istillu auek baño gogorragorik ere badugula. Guziok dakigu gure etsaiak zein diran. Baña geure arteko batasuna lortzen ez ba dugu, etsairik izan edo ez izan, kalte besterik ez diogu geronek emango gure euskera aulduari, eta alperrik izango da gure etsaiak aipatzea. Esaera zaharrak ez digu esaten: «etsaiak erasotzen dituzten erreñuak oro, deseginak izango dira»; ondorengo au baizik: «beren buruaren aurka zatitutako erreinuak oro, deseginak izango dira». Eta auxe bai egia: gaixtoago da geronen anarkia segurik, gure etsaiak baño. Euskaldunak galdu ba gera, geure anarkiaren gatik galdu gera batik bat, geure burua defenditzeko ere ezpaikera bat». (*Euskararen aldeko borrokan*, 26. or.)

Ni neu behintzat ados nago hor zioenarekin, hor dioenarekin. Oro har. Ohartxo bat erantsita, dena den, umore seriozko tonalitatean. «Anarkia?»... Alajaina! Bera zen-eta anarkistarik handiena! Gozoa zen, ba, inoren aginduak-eta txintxo-txintxo eta txintik atera gabe betetzeko! Lana bai, erruz, inork baino gehiago. Eta lan diziplinatua, koordinatua: Euskaltzaindiak ondo baino hobeto daki horren berri⁷; eta beste zenbait esparrutan ezagutu dugunok ere bai. Izan ere, anarkia, benetako –hots, ez eskuindarrek eta komunistek «saldu» digutena–, ez baita axolagabekeria eta apetakeria, elkar-lankidetasun arduratsua baizik. Baina zerbaitek talka egiten bazuen berak zeukan iparrorrazarekin, akabo: «sursum corda»ri ere ez ziokeen ametorik emango... Tira, ez noa gehiago luzatzera. Oso ondo ulertzen nauzue. Politika –*zentzu hertsian*– orain arte aipatu nahi izan ez badut ere. Baina aipatu beharko, jakina. Bestela Txillardegi iraintzea, eta irentzea, bailitzateke... Gainera, isiltzeak ere ez baitu balio. Badakizue: nire modukook, hitz egiten badugu hitz egiten dugulako, eta isiltzen bagara isiltzen garelako, emaitza beti berdina, edo berdintsua. Estrasburgoko Giza Eskubideen Auzitegiak berak ere esan berri duen bezala, duela hamar egun (barka, otoi, nire frantses-ahoskera traketsa): «le comportement des hommes politiques englobant d'ordinaire non seulement leurs actions ou discours, mais également, dans certaines circonstances, leurs omissions ou silences, qui peuvent équivaloir à des prises de position et être aussi parlants que toute action de soutien déclaré». Ederki eman ere. «Umorezko tonalitatea» agindu dizuet paragrafo honen hasieran, baina ez dakit eutsi ahal izango diodan. Ezin serioagoa baita afera. Europako justizia-instantzia gorenak Espainiako Gobernuaren gezurrak –bere aldetik batere ikertu gabe, errealitatearekin bat ote datozen den mendrenik ere kontrastatu

⁷ Esate baterako, Fonologiatik eta Gramatikatik zuzenean hizkuntzaren izari suprasegmentala aztertzeraz igaroz (ikus *Euskal azentuaz*, 1984). Beste era batera esanda, Joskeraren ikerkuntza, Euskaltzaindiak lan-banaketa hala erabakia zuelako, beste euskaltzain batzuen esku utziz –gogoratu, adibidez, Patxi Goenagaren alor honetako lan bikaina: erlatiboari buruzko beronen «murrizgarri» versus «ez-murrizgarri» bereizketa zinez argigarriari, tamalez, idazle eta hizlari askok jaramonik egiten ez dioten arren–. Diziplinatua, beraz, erabat, Txillardegi, lan-eginkizunei dagozkien xehetasun guztietan.

gabe– ontzat ematea eta, gainera, horrela zuribidetzea. Gezurra baita, hemen umeez ere badakiten bezala, ANVk urtero uztail aldera antolatzen duen (edo antolatzen zuen) *Albertia Egunean*, ETAko militanteak omentzen direnik: Legutioko Batailan, gure historiako «Gallipoli» ikaragarri hartan, faxistek hil zituzten ANV-Euzko Indarreko 300 gudari bipil haiek, ardiak otsoen artera bezala batere artilleria-babesik gabe erasora bidaliak, horietzek dira omenduak. Eta erdi-gezurra baita –beraz, gezur osoa– urtero, otsail aldera, Torturaren aurkako Egunaren kariaz egiten den manifestazioan, ETAko «*militant décédé*» (sic) bat omentzen denik, Joxe Arregi baita omendua, ETAko militantea bai, baina nola eraila?... Eta 2005eko azaroaren 30ean, ANV/EAE alderdiaren sorreraren 75. urteurrena ospatuz, ezker abertzale osoak San Andres Eguneko Manifestua oroitu izana ETAREN apologia omen... Oraingoan ere arrazoi Etxahunek esanak eta Txillardegik jasoak: «lekhü eijerren haitatzez, kargüdünak gora, gü taula petan GIRATEKE, jende gradoz aphala!» (ez dut uste nire xiberutar ahoskera frantseseko baina hobea denik: arra-barka, otoi). Errespeturik ez, egiaren errespeturik ez. Zure nazioak estaturik ez badu, estatu baten jabe ez bada, ez zara ezer. Eta zure hizkuntza, eta zure historia, eta zure idiosinkrasia osoa, hutsaren hurrengo. Hori da egia, egia zinezkoa, Txillardegik hamaika aldiz ohartarazia⁸.

Orain bai. Bukatzera noa. Eta berehalaxe jabetuko zarete egin nahi dudana lotura razional-emozionalaren azpian dagoen zergatiaz. Askotan esan izan dut, baita publikoki ere, nik hiru «aita espiritual» izan ditudala neure bizitzan. Bata, biologikoki ere gure (hots, nire) benetako aita zena, Lorentxo Arrieta, arrantzalea, batere eskolatu gabea, ozta-ozta sinatzen zekiena: abertzalea goitik beheraino, hori bai, euskaldun hutsa, euskaltzale porrokatua,

⁸ Lagin-aipu bakar bat, milaka posibleren artean, aspaldikoa («1963-ko Agorriko»), «*Demisioa Euskaltzaindian*» izeneko gutunetik hartua: «Batek edo bestek, «politikarik ez dagoen gertaeretan» politika sumatzen dudala esango du. Halere gauza jakina da, beren zerbitzuko erresuma bat bederen ez duten hizkuntzak oro, hiltzen dirala; eta dutenak, azkartzen eta hedatzen. (...) Hizkuntzak ez dira ahultzen edo gotortzen beren molde edo barne-egiturarengatik, politikazko askatasun ala menpetasunarengatik baizik». (*Euskararen aldeko borrokan*, 52. or.)

eta ANVko gudaria⁹. Bigarrena, Joan Mari Lekuona, irakasle ahaztezina, «aita espirituala» zehazki esanda ere bai Seminarioko garaian, euskararen eta bereziki euskal literaturaren galaxia zabaldu ziguna bere hainbat ikasleri, eta zeinari esker nagoen gaur hemen zuen aurrean mintzatzen, berak gomendatu baininduen euskaltzain urgazletarako 1996an (nire alferkeria barkaezinaz bilera bakar batera ere etorri ez naizen arren urte hauetan guztietan, ene...). Eta hirugarrena, Txillardegia. Orain arte esan dizuedanaren eta irakurri didazuenaren ostean, ez dut uste harenganako lotura berezi horren nondik norakoan gehiago aztarrikatu beharra dudarik. «Dobla eta Fini» egitearren, beraz, bizipen bat kontatu nahi nizueke. Anekdota baino areago, bizipena. Hara: 2011ko abenduaren 3an ikusi nuen Jose Luis bizirik azken aldikotz. Euskararen Egunean, hain zuzen. Izan ere, eguerdi aldera, Bulebarreko Mintzodromotik atera eta zera pentsatu nuen neure artean: «Zein ote zatekeen gure hizkuntzaren paraderoa, Jose Luis izan ez balitz? Ikusi behar diat, ba...». Banekien ordurako erabat erretiratua zegoela eta osasunez gero eta okerrago, maiz galdetzen bainien etxekoei beraren berri. Baina, egun hartan, Lasala plazara inguratu eta atari pareraino iritsita, telefonoz halaxe esan nion Joneri, Jose Luisen emazteari: «Aizu, barruak agintzen dit ikusi egin behar dudala. Igo al naiteke?». Eta Jonek, beti bezain mazal, erantzun: «Ba, barruak agintzen badizu, zatoz gora. Baina bost minu-

⁹ Argeles-eko eta Gurs-eko kontzentrazio-esparruetako sufrikarioez patxadaz mintzatu ohi zitzaigun bazkalondoetako tertulietan: lastaira zikinen gainean egin ohi zituzten zorri-lasterketei buruz, adibidez (bai, buruetako zorriak hartu eta trabesak egiten omen zituzten gudari derrotatu baina ez guztiz umoregabatu haiek: «*baietz nireak hireari irabazi*» eta abar). Gosea, hotza, lazeria, zikinkeria, mukurukeria, zaindari senegaldarren zigorkadak..., horiek guztiak gogoratu bai, baina ez zuten bere onetik ateratzen. Burlak bai, ordea. Umiliazioak. Errespetu faltak. «Légion»eko koronel hura joan zitzaizenekoak, preseski. Behin eta berriro kontatzen zigun, eta beti sumintzen zen kontatzerakoan. «*Ahora tenéis la gran oportunidad de poder seguir luchando contra el fascismo*»-esan omen zien, «Légion»-ean izena ematera limurtu nahian, espainiera perfektuan («*nik baino hobeto egiten zian erderaz alu arék*», esaten zuen gure aita zenak). 1939-40ko negua, II. Mundu Gerra jadanik hasia. Frantzia eta Ingalaterra demokratikoez, beren *non-intervention* politika doilorraren bidez Franco-Hitler-Mussoliniri hemengo gerra irabazten lagundu ondoren, orain *rojo-separatista* eta *republicano*-en laguntza behar, nonbait. Esan gabe doa zein izan zen Gurs-eko gudari derrotatu baina inola ere ez duingabetu haien erantzuna. Batzuek, tartean gure aita zenak, ihes egitea lortu zuten behintzat. Baina hori beste historia bat da... »Beste historia bat»? Ez, betiko historia bera, nik uste.

tu bakarrik, eh, gehiago ezin du-eta». Halaxe igo nintzen. Eta sekula damutuko ez, ezta ahaztuko ere. Doi-doi mintza zitekeen, baina hantxe topatu nuen Txillardegi, ohean agonduta, dotore asko, txabusina sorbalda gainean, burua tente, eta irribarrez. «Jaiki ere egin nahi zuen-eta, zu zentozelako, hau marka!». Jonek errieta amultsuan. Nik desenkusa, noski: «Barkatu, ez nizuen endredurik eragin nahi». Eta Jose Luisek orduan, ahots-hari mehe batez: «Ez duk endredua...Ohorea duk...»... Beno. Topikoa da. Baina topiko guztiek bezalaxe, honek ere badaukake bere barruan egiaren parte bat. Euskaldunok zeinen zomorroak garen emozionalki, alegia. Euskaldun gizonzook behintzat; badirudi populazioaren beste erdia, emakumeok, gu baino naturalxeagoak zaretela, eskerrak. Badakizue, negar egin behar denean, negar egin behar dela, eta barre egin behar denean, barre, eta abar. Nahiz eta, beharbada, ez pentsa: zuek ere baliteke gure zomorrotasunaz apur bat kutsaturik egotea, zeren, orain gogoratzen ari naizenez, zazpi urtez sekulakoak eta bi pairatu ondoren –gerra, kartzela, heriotza-kondena gauzatuko ote ziotenezko etengabeko larritasun latza eta...–, Elissalt andereak, etxera orduko, bere seme Koldo Mitxelenari esan omen ziona ere... ez baita, ez denez, sentimendu-gainezkaduraren, –isurkortasunaren, –efusibitatearen ezein gailur («Zer? Etorri al zera?»). Nik orduan Txillardegiri esan behar nion: «Ohorea? Ohorea diok? Hi hainbeste urtetan Maisu eta Lagun eduki izana, hori bai dela ohorea, niretzat eta edonorentzat». Baina ez nion esan, noski. Hitz beste egin nuen berehala. Eta gaitz erdi, agian, ze bestela a ze atarramentua malkoei ezin eutsi izan banie... Bidenabar esanda, eta ahaztu baino lehen: bost minutu baino gehiago egon nintzen, ordu-laurden bat-edo gutxienez, «konpainia noblean», «*Huntaz eta hartaz*» mintzo, beti bezala. Eta beti jarraituko dudana bezala, Txillardegiren ahots-hari mehe horrek beti durundiatuko baitu nire baitan oihartzun biziberrituz. Beti mintzatuko zaio nire baitan –eta zurean, eta denonean– sekula hil ez den haurrari Txillardegiren Itsasoa.

Aita zenari, hil zenean, eskaini nion poemaren zati bat errezitatuz, eta berau Txillardegiri ere eskainiz, bukatu nahi nuke. Poema erdi-*collage* modukoa zen, ahapaldiak –batzuk neurtuak, beste batzuk libreak– «Kapitan pilotu» herri-kantaren perpausekin tartekatzen zituena. Honela dio amaiera aldera:

Wikingo zaharren antzo
 –amets egin nuen–
 ontzi sukartuan
 itsas zabalera
 bazindoazela
 zure maite ixilaren
 musu errauskorra
 ezpain zurbiletan
 gozo dastatzera.
 «Horra adirazi dana
 horra adirazi dana
 nolakua zan kapitana
 ka
 pi
 ta
 na»

«Dana»? ... Ez. Dena ezin. Nola adieraz Itsasoa ahurkada bat hitzez...

Josu Muguruzari bezala, hiri ere bizi-ikur hau opa diat, Jose Luis, anti-hilartitz gisa:

GUGAN DIRAKIK
 GUGAN DIRAUKEK.¹⁰

Mila esker denoi zuen arreta adeitsuarengatik.

....

¹⁰ Edo, badakik: aditz trinkoak oso zailak omen direla-eta...»*Zailak? ba, ikas ditzagun!*»–esan hidaan, gogoratzen nauk, baina... Ez dagoela «bainarik»?... Zer?... Bai, bazakiat ez hengoela konforme. «Dirakik» beharrean, «irakiten duk» jarri nuenean, eta «diraukek» beharrean, «iraunen duk»... *Txorakeria* iruditu zitzaian, baina... Ene, hirekin ari nauk-eta!... *Non hago, zein larretan?*... Nire barnekoenean, noski... Segi dezagun beraz honela, Jose Luis. *Huntaz eta hartaz* mintzo. Baita *Horretaz* ere. Oroimen bizia baino «quasar» ahaltzuagorik ez baitago. Bihar arte, Maisu. Sarri artio, Lagun.